

GENT GRAN I MEMÒRIA: DONES I IMMIGRACIÓ A LES ILLES BALEARS DURANT EL FRANQUISME

Gent gran i memòria: dones i immigració a les Illes Balears durant el franquisme

Joan Amer Fernàndez

Maria Francisca Mas Riera

Resum

Un 33,4% de la població gran de les Illes Balears (major de seixanta-cinc anys) ha nascut a altres territoris de l'Estat. Això vol dir que han viscut al menys un procés migratori, un fenomen sovint poc estudiat a partir de les històries de vida dels seus protagonistes, com es fa aquí. En aquest capítol es dona veu a quinze dones grans que immigraren a les Illes durant les dècades dels cinquanta i seixanta del segle passat: es recullen les condicions de vida abans de la partida, així com el procés d'instal·lació migratòria. Tot plegat és una recerca que compta amb la participació activa dels estudiants de 1r d'Educació Social de la Universitat de les Illes Balears (curs acadèmic 2013-2014), encarregats de fer les entrevistes a les seves padrines. La recerca té dues finalitats: d'una banda, analitzar el testimoni d'aquestes dones; i, de l'altra, fer visibles les persones grans com a subjectes actius en el marc d'activitats dels estudis universitaris, tot fomentant el diàleg i les relacions intergeneracionals entre l'alumnat i els seus padrins.

Resumen

Un 33,4% de la población mayor de las Islas Baleares (mayor de sesenta y cinco años) ha nacido en otros territorios del Estado. Eso implica que han vivido al menos un proceso migratorio, fenómeno poco estudiado a partir de las historias de vida de sus protagonistas, como se hace aquí. En este capítulo se da la palabra a quince mujeres mayores que inmigraron a las Islas durante las décadas de los cincuenta y sesenta del siglo pasado: se recogen las condiciones de vida antes de la partida, así como el proceso de instalación migratoria. Todo ello es una investigación que cuenta con la participación activa de los estudiantes de 1º de Educación Social de la Universitat de les Illes Balears (curso académico 2013-2014), encargados de hacer las entrevistas a sus abuelas. La investigación tiene dos finalidades: por un lado, analizar el testimonio de estas mujeres; y, por otro, visibilizar a las personas mayores como a sujetos activos en el marco de actividades de los estudios universitarios, fomentando el diálogo y las relaciones intergeneracionales entre el alumnado y sus abuelos.

1. Introducció

La rellevància social de la memòria a l'època contemporània està vinculada a la idea de la «pèrdua de la memòria» en un context social definit per una transformació social i tecnològica permanent (Rovira, 2011). A partir de Halbwachs (2004a i 2004b) i Rovira (2011), entenem la memòria com una forma de construcció del passat i com una resposta al canvi social.

Aquest capítol es basa en la memòria de les padrines de l'alumnat de 1r d'Educació Social de la Universitat de les Illes Balears (curs acadèmic 2013-2014), a partir d'històries de vida. Concretament, per als objectius del capítol, se seleccionaren aquelles històries de vida de padrines que havien estat protagonistes d'una immigració a les Illes Balears durant el franquisme, principalment en les dècades dels cinquanta i seixanta. El treball es realitza en el marc de l'assignatura Fonaments de la Societat Contemporània, la docència de la qual és impartida pel primer autor del capítol. La present investigació s'emmarca en una línia de recerca sobre gent gran i memòria encetada l'any passat a l'Anuari de l'Envel·liment amb el capítol «Gent gran i memòria al Raiguer de Mallorca: històries de vida sobre infància i família en el marc de la postguerra» (Amer, Gual i Amer, 2013).

Ens trobam en un context d'acceleració del canvi social, en què s'ha passat del canvi intergeneracional al canvi intrageneracional. Tenint en compte aquest context de canvi, és important l'activitat que duen a terme els alumnes d'Educació Social. L'alumnat pot visualitzar i conèixer millor les històries de les seves padrines i del seu temps. Tot plegat, s'emmarca en un objectiu més general de foment de les relacions intergeneracionals i de promoció, difusió i legitimació de les vivències i els coneixements de les persones grans. En altres paraules, volem que el testimoni de les dones immigrades, tot seguint la dita *historia magistra vitae*, sigui útil per a les generacions presents i futures.

Les perspectives històriques obtenen una nova dimensió i esdevenen més democràtiques amb les històries orals (Thompson, 1988), en el nostre cas, des de la mirada de dones grans protagonistes d'una migració en el passat. Thompson (1988) assenyala que tant les realitats de les dones com les dels immigrants han acostumat a ser recollides des de fora d'aquests col·lectius, mentre que les històries orals són una oportunitat per donar centralitat als seus testimonis.

Per tant, volem conèixer com aquestes dones grans protagonistes d'una immigració construeixen i s'apropien del passat a partir de la memòria. En aquest sentit, parafrasejant Ricoeur (2003), l'objecte de la memòria serien la immigració i les condicions de vida quotidiana, mentre que el subjecte de la memòria serien les dones immigrades. Cal afegir, com diu Halbwachs (2004a), que les persones grans es troben en una etapa vital amb més predisposició per explorar, interrogar i construir els seus propis records.

És important observar el context econòmic i polític tant de la postguerra com de l'enlairament econòmic de la dècada dels seixanta del segle passat per entendre les coordenades en què es produeixen les biografies i les migracions de les entrevistades. Pel que fa a l'etapa de la postguerra, aquesta es caracteritza per l'autarquia i la presència d'activitats d'economia submergida com el contraban o l'estraperlo. Pel que fa al boom econòmic i turístic de la dècada dels seixanta, aquest és especialment significatiu a les Illes Balears. El turisme de massa europeu, en la forma de turisme de sol i platja es desenvolupa

àmpliament a les Illes durant aquesta època. El desenvolupament de la indústria turística europea, tot posant a l'abast el viatge organitzat a les classes mitjanes i populars de països del centre i el nord d'Europa, conjuntament amb el Pla d'Estabilització econòmica franquista impulsen un procés de creixement econòmic sense precedents a l'Estat (García Delgado i Jiménez, 2001). Alhora, l'activitat turística és impulsada com a instrument de legitimació política (Amer, 2006). Amb l'inici del desenvolupament turístic, la societat balear experimenta una ràpida transformació en societat de serveis, tot comportant una immigració laboral significativa procedent de la península, amb Andalusia i Castella-La Manxa com a primers grups durant les dècades dels seixanta i dels setanta (Moll, 2006).

Les condicions de vida de les dones entrevistades estaven fortament influïdes pel patriarcat del règim franquista, combinat amb un rígid control moral per part de l'Església (Aguado, 2011). Segons aquesta autora, el franquisme promogué un sistema de gènere clarament asimètric entre el «món masculí» i el «món femení» i imposà un model de família i de gènere hegemònics. La figura de la mare i esposa dedicada a la família tradicional va ser cèntrica per al model franquista. Aguado (2011) afegeix que als anys seixanta es produeixen canvis legals respecte a la situació de la dona a la família i al mercat laboral, perquè el desenvolupament econòmic i la industrialització (turistització en el cas de les Illes Balears) requereix mà d'obra. En qualsevol cas, els canvis legals continuen mantenint la posició de feminitat subordinada a la família, amb una incorporació parcial de les dones al treball remunerat per les necessitats econòmiques del moment (Aguado, 2011).

2. Metodologia

Les històries de vida, d'acord amb Ballester (2004), són un enfocament biogràfic propi de les ciències socials que tant poden fer referència a relats de tota una vida, com a narracions parcials de certes etapes. Al capítol s'utilitza la història de vida de relat únic: històries de vida basades en un relat, de biografies singulars que són representatives de determinats processos socials. En el nostre cas, el procés social que es vol estudiar és la immigració a les Illes Balears en el context del franquisme i l'inici del turisme de massa.

Població d'estudi

L'alumnat de primer d'Educació Social portà a terme cinquanta-vuit històries de vida a padrins i padrines, de les quals desset eren elegibles per al present estudi, ja que complien el criteri d'inclusió que fossin dones, padrines i haguessin viscut un procés de migració. D'aquestes desset, finalment dues entrevistes quedaren fora per distints motius: una per la defunció de l'entrevistada i l'altra per no obtenir el consentiment informat per incorporar les seves aportacions al capítol de l'Anuari. De les quinze històries de vida finalment seleccionades per a l'estudi, un total de nou són de persones nascudes a

Andalusia (quatre a la província de Cadis, dues a Jaén, dues a Sevilla i una a Granada), dues a Madrid, una a Castella-Lleó, una a Castella-La Manxa, una a Catalunya i una a Menorca. La presència majoritària de padrines nascudes a Andalusia respon al fet demogràfic que aquest grup és el primer en nombre dels immigrants nascuts a altres territoris de l'Estat i residents a les Illes Balears. En la taula 1, a més del lloc de procedència i l'any de naixement (persones nascudes entre 1925, la més gran, i 1942, la més jove), es recullen la feina de les entrevistades i la feina dels seus pares. En les feines, podem observar la divisió sexual del treball, amb força protagonistes (o les seves mares) que són mestresses de casa o han tingut ocupacions lligades amb el treball reproductiu (neteja, serventa, modista...).

Taula 1 | *Població d'estudi*

	Naixement	Lloc de procedència	Feina	Feina pares
Entrevistada 1	1936	Nava de Rey (Valladolid)	hoteleria	mestressa de casa / pagès
Entrevistada 2	1936	Jerez de la Frontera (Cadis)	mestressa de casa	mestressa de casa / femater
Entrevistada 3	1930	Peñas de San Pedro (Albacete)	serventa	mestressa de casa / carter
Entrevistada 4	1925	Jerez de la Frontera (Cadis)	neteja	neteja roba / pagès
Entrevistada 5	1938	Tetuán de las Victorias (Madrid)	modista	mestressa de casa / miner
Entrevistada 6	1948	Lebrija (Sevilla)	agricultora	mestressa de casa / agricultor
Entrevistada 7	1942	Madrid	mestressa de casa	mestressa de casa / cambrer
Entrevistada 8	1946	Setenil de las Bodegas (Cadis)	minyona	mestressa de casa / encarregat fàbrica
Entrevistada 9	1924	Setenil de las Bodegas (Cadis)	neteja	mestressa de casa / sabater
Entrevistada 10	1945	Puente de Génave (Jaén)	fornera	forners
Entrevistada 11	1939	Barcelona	cuidadora / neteja	neteja roba / comerciant
Entrevistada 12	1937	Villa Rodrigo (Jaén)	fàbrica	pagesos
Entrevistada 13	1932	Maó (Menorca)	perruquera / mestressa de casa	militar / comare
Entrevistada 14	1942	Écija (Sevilla)	serventa	pagesos
Entrevistada 15	1942	Pinos Puente (Granada)	brodadora i mestressa de casa	camioner / mestressa de casa

Instrument

Per recollir la informació s'ha utilitzat un guió d'entrevista dissenyat específicament per a aquest estudi i que recollia els següents ítems:

- Família. Dinàmica familiar i organització econòmica. Relacions intrafamiliars.
- Escola. Anys de permanència. Mètode educatiu. Motiu d'abandonament dels estudis.
- Amistats infantils i jocs.
- Educació moral i religiosa. Catequesi i primera comunió.
- Primera feina i successives.
- Procés d'immigració i instal·lació migratòria.
- Festeig, noces, matrimoni.
- Relacions amb el moment històric
- Valoració global. Comparació abans i ara.

En aquesta investigació, es fa un enfocament especial en els temes del treball (remunerat i no remunerat) i de la migració. En canvi, no s'analitzaran, per qüestions d'espai, els aspectes relatius a l'escola, la religió, el festeig i les noces o les amistats infantils.

La taula 2, relativa al temps social i el temps personal, recull l'edat de les persones entrevistades en diferents moments històrics. Ens serveix per contextualitzar les seves biografies en les distintes etapes del franquisme i l'inici de la democràcia. També ha estat rellevant assenyalar, en els casos en què la informació era disponible, l'any d'arribada a Mallorca. El ventall és força ampli, entre les dècades de 1940 i 1970, però el gruix de les persones entrevistades arriba en les dècades dels cinquanta i seixanta.

Taula 2 | *Temps social / temps personal. Edat de les entrevistades en diferents moments històrics*

	Naixement	Edat a l'inici de la guerra civil (1936)	Edat en acabar la segona guerra mundial (1945)	Any d'arribada a mallorca	Edat en el moment de la mort de franco (1975)
Entrevistada 1	1936	0	9	No disponible	39
Entrevistada 2	1937	0	8	1964	38
Entrevistada 3	1930	6	15	1952	45
Entrevistada 4	1925	11	20	1965	50
Entrevistada 5	1938	0	7	1973	37
Entrevistada 6	1948	0	0	No disponible	22
Entrevistada 7	1942	0	3	1968	33
Entrevistada 8	1946	0	0	1952	29
Entrevistada 9	1924	12	21	No disponible	51
Entrevistada 10	1945	0	0	1968	30
Entrevistada 11	1939	0	6	1961	36
Entrevistada 12	1937	0	8	1952	32
Entrevistada 13	1932	4	13	1940	43
Entrevistada 14	1942	0	3	1965	32
Entrevistada 15	1942	0	3	1965 (aprox.)	32

Procediment

Una vegada elaborat l'instrument definitiu per a la recollida de la informació, els alumnes de primer d'Educació Social (estudis de grau de la Universitat de les Illes Balears) es posaren en contacte amb les seves padrines per fer les entrevistes, tot explicant-los la finalitat de l'estudi, la rellevància de la seva participació i l'anonimat de les seves aportacions, per la qual cosa hagueren de signar un consentiment informat per participar en la recerca. Les entrevistes tenien lloc a les cases de les persones entrevistades, amb el nét/a com a entrevistador/a, element de confiança, ja que es tracta de gent gran. Per garantir la confidencialitat i la privacitat de les aportacions, totes les protagonistes signaren un document de consentiment informat, en què també se'ls informava de les característiques i les finalitats de la recerca en la qual participaven.

Anàlisi de les informacions

Per aconseguir els objectius plantejats, la proposta metodològica utilitzada és qualitativa. Per al buidatge, es classifica el contingut de les transcripcions de les entrevistes, mitjançant el programa NVIVO9, d'anàlisi qualitativa de les dades. La informació recollida a través de l'entrevista semiestructurada es categoritza a partir dels temes que apareixen en les respostes dels protagonistes entrevistats. Les preguntes del guió de l'entrevista estructuren les categories prèvies, mentre que aquelles informacions que van més enllà de les preguntes plantejades al guió es recollien com a categories emergents.

3. Resultats

En aquest apartat recollim les contribucions de les entrevistades en relació a una sèrie de temes clau en les seves biografies: l'organització i la dinàmica de la família de procedència (incloent les feines dels seus pares); la migració i el procés d'instal·lació migratòria; els diferents treballs de les entrevistades (remunerats o no), les condicions vitals i laborals pel fet de ser dona; i el balanç entre abans i ara que fan els testimonis participants de la recerca.

Quant a la infància i família de les entrevistades, és important parar atenció en les distintes formes d'organització familiar, així com en els treballs dels progenitors (inclòs el treball de cura no remunerat) i el treball infantil. Pel que fa als treballs dels pares, la mare s'encarrega del treball de cura i alhora fa de reforç de l'economia domèstica. En els exemples es pot observar la divisió sexual del treball:

«Mi padre era agricultor, mi madre era ama de casa, y ayudando en la agricultura en sus terrenos, lo que se podía, y cuidando de sus hijos» (entrevistada 6).

«Mi madre estaba en casa con los chiquillos y mi padre era zapatero, arreglaba calzado pues de toda la gente del pueblo» (entrevistada 9).

En relació al treball infantil, trobam nombrosos exemples a les entrevistes. També dins els relats trobam la duresa de les condicions laborals.

«Todos los hermanos desde los ocho años hemos estado cogiendo aceitunas, blanqueando las casas de los "señoritos" que los llamaban y íbamos a blanquear la casa de la gente» (entrevistada 9).

«Jo vaig començar devers els deu anys a cuidar un nin petit» (entrevistada 11).

«Mi madre veía más importante ponerme a trabajar para ellos poder ganar un dinero a que que yo aprendiera, y por eso a día de hoy no sé ni leer ni escribir» (entrevistada 14).

«Mi madre, con unos ocho años, yo tan alta como la mesa, me puso a servir porque hacía falta dinero al haber fallecido mi padre» (entrevistada 3).

«Mi primer trabajo fue cuando yo tenía ocho años cuidando un niño y después me metieron en el campo a sacar patatas» (entrevistada 14).

Pel que fa a la migració, s'assenyalen distints motius per a la partida:

«Entonces había mucha hambre» (entrevistada 1).

«Porque en Andalucía había muy poco trabajo» (entrevistada 2).

«El trabajo que tenía mi padre en el campo había disminuido y se ganaba muy poco» (entrevistada 8).

Quant a la instal·lació migratòria, a les entrevistes es destaca la rapidesa amb la qual es trobava feina:

«Fue muy curioso. Me dijeron que había un trabajo para un hotel y que si se lo quería decir a mi hermana, pero ella rechazó la oferta porque ya tenía un trabajo, así que me vine yo» (entrevistada 1).

«Decidimos venir porque decían, los que ya habían venido, que había trabajo» (entrevistada 3).

«Yo me fui a buscar trabajo y el mismo día que fui ya me puse a trabajar, para que te hagas una idea» (entrevistada 10).

Les principals feines que trobaven les dones eren en el sector de la neteja i de l'hoteleria, principalment com a cambres de pis:

«Trabajaba en una tienda de muebles, limpiando. Luego trabajé también en un hotel limpiando la parte de las cocinas y las habitaciones, en lo que me salía» (entrevistada 9).

«Aquí a Palma, pues, vaig estar sense fer feina poc temps, poc temps, perquè després ja em vaig posar a fer feina als hotels» (entrevistada 11).

També hi ha un seguit de dones entrevistades que vénen a les Illes Balears, perquè l'home hi ha trobat feina (reagrupament familiar):

«Vinimos aquí después de la boda, no teníamos casa, pero él ya vivía aquí con sus padres y sus hermanos y tenía un trabajo en la construcción» (entrevistada 10).

Tenim exemples de dones que són les esposes de funcionaris o treballadors «destinats»:

«Vinimos por cuestiones de trabajo. Mi marido era militar, estaba en Sevilla, y lo destinaron aquí, a Baleares, y claro, pues vinimos toda la familia con él porque ya estábamos casados» (entrevistada 6).

Sobre el conflicte personal i relacional que pot comportar la migració, és representativa la següent cita:

«Si yo volviera a nacer querría vivir donde nací, en mi pueblo donde nací, pero con la libertad que tengo aquí ahora. Si volviera a nacer no me iría de mi lugar de nacimiento, porque allí saqué mis raíces, tenía mi familia [...]. Mi corazón está partido entre el pueblo, que es donde yo nací, donde tengo a mis padres enterrados, y ahora aquí, que estoy aquí en Palma, que claro, no me puedo ir porque tengo a mis hijos» (entrevistada 9).

En relació al treball de les persones entrevistades i de les seves parelles, trobam bastanta varietat, tot i que turisme i construcció són denominadors comuns. Els treballs abans de la migració acostumen a ser principalment del sector agrícola.

«Necesitabas subsistir, y el trabajo que te salía, por supuesto, de agricultura, es el que se tenía que hacer. ¿Que llegaba el tiempo de cosecha de algodones? Pues a coger algodón. Era un trabajo muy duro» (entrevistada 6).

En relació a les condicions de vida i de treball de les dones, moltes de les entrevistades deixaven de treballar de manera remunerada quan es casaven, o bé quan tenien el primer fill:

«Una vez casada no trabajé más, ya que el abuelo no quería, y me encargaba de la casa y de las niñas» (entrevistada 8).

Altres no podien seguir els estudis, perquè no tenien l'aprovació familiar:

«Estudiando ahí estuve un par de años, luego quise ir al instituto, pero mi familia no lo consideraba oportuno, porque decían que las mujeres no teníamos que estudiar, que eso eran cosas de hombres, y yo tenía bastantes ganas de ir al instituto y me sentía preparada, pero mi familia no lo consideraba normal» (entrevistada 6).

«Hasta los catorce, porque ya no me dejaron seguir estudiando. Me decían que tenía que trabajar y casarme» (entrevistada 7).

És important assenyalar que algunes dones entrevistades no perceben com a treball la feina de la casa, ja que no està remunerada:

«—¿De qué trabajaste aquí?

»—De nada. Hacía de ama de casa» (entrevistada 7).

«—¿Cómo que no has trabajado?

»—No, yo solamente cuando estuve en Suiza.

»—¿Pero no me dijiste que hacías bordado?

»—Sí, en mi casa siempre. En mi casa bordaba yo» (entrevistada 15).

Per últim, les entrevistades fan balanç tot comparant les condicions de vida de quan arribaren a les Illes Balears amb les condicions d'ara. Les aportacions són diverses, emperò diferents persones assenyalen la inseguretats com la seva principal preocupació:

«Podías dejar las puertas abiertas e irte tranquilamente que en tu casa no entraba nadie. Yo prefería la década de los sesenta. Ahora lo bueno es que hemos progresado, hay más abundancias. Pero también más inseguridad, tienes miedo de que te entren en casa» (entrevistada 1).

«Lo peor de ahora es tener que cerrar tu casa como si fuera un castillo por miedo a los ladrones» (entrevistada 3).

En altres històries de vida s'apunta la millora de la qualitat de vida:

«¡Hombre, la sociedad está mejor ahora, claro! Todo está mejor. Tenemos más derechos, está todo mejor. En ese sentido sí que hemos ganado» (entrevistada 9).

A partir de les distintes contribucions recollides a les entrevistes i destacades en aquest apartat, a la següent secció discutim quines memòries construeixen les aportacions de les entrevistes, tot parant esment també en la perspectiva de dona. També es descriuen les implicacions pràctiques així com potencials línies de futur.

4. Discussió i conclusions

L'objectiu principal del capítol és doble, d'una banda, fomentar les relacions intergeneracionals i, de l'altra, visualitzar el record de les experiències migratòries de dones grans de les Illes Balears. En l'apartat de resultats s'han recollit les principals informacions relatives a passatges importants de la seva biografia com són la seva infància, els seus primers treballs, el procés d'instal·lació migratòria i les seves condicions de vida i de treball. Complementàriament a les recerques i als manuals a l'ús sobre el franquisme i la història de les Illes Balears, les vivències aportades per les protagonistes fan llum sobre la quotidianitat d'aquella etapa històrica i incorporen la veu i la mirada de les dones.

És rellevant subratllar que la memòria es construeix sobre uns records i l'oblit d'uns altres. En aquest sentit, es destaca la divisió abans/ara, entre una etapa de misèria econòmica abans de la migració i una etapa posterior a la migració de millora que condueix al benestar de les persones entrevistades i les seves famílies. En conjunt, el balanç que fan és positiu, sovint mesurat amb el nombre de néts i la relativa estabilitat de la seva jubilació. En alguns casos, s'estranya o enyora el lloc de procedència, però s'apunta que romanen a les Illes Balears perquè és on tenen els fills i els néts. Les aportacions de les entrevistades en relació a les condicions de vida als llocs de procedència abans d'emigrar tenen rellevància per la informació qualitativa que aporten. Els seus testimonis il·lustren com eren les dinàmiques d'organització de les famílies i l'economia domèstica, on el treball infantil era important. La permanència a les escoles (i fins i tot en alguns casos l'accés a l'escola) es veu determinada negativament per la incorporació al món del treball a edats molt joves. Les explicacions sobre les condicions laborals del treball infantil constaten les situacions d'explotació i la duresa d'unes feines que provoquen que les infàncies de les entrevistades acabin prematurament. El conjunt de les entrevistes posa en relleu la divisió en la dinàmica familiar, amb una mare que porta la cura de la família o el treball reproductiu, conjuntament amb la gestió econòmica (encara que el pare sigui l'home-proveïdor). Tant en el treball remunerat com en el treball de la casa (especialment les filles), els infants són mà d'obra i peces clau. L'exercici ha servit també per fer visible el contrast entre les condicions de vida de les padrines i les dels seus néts entrevistadors. Aquest és un aspecte que s'ha treballat en les sessions de l'assignatura.

En conjunt, les aportacions de les dones entrevistades constitueixen un testimoni de primer ordre de com afectà el context històric, econòmic i polític a les persones: de la realitat de la

misèria econòmica en el context de la immediata postguerra a nous escenaris de possibilitat de feina gràcies al turisme de massa de sol i platja. Tot plegat, en el marc de la dictadura franquista, amb absència de llibertats i democràcia i amb un sistema social i religiós patriarcal que fomentava la desigualtat social, econòmica i cultural entre homes i dones.

A més, l'exercici de diàleg de l'alumnat amb les seves padrines permet conèixer la realitat migratòria. Ens trobam en una societat com les Illes Balears on el pes de les distintes onades immigratòries al llarg dels darrers seixanta anys ha estat important. Treballar les històries de vida de les padrines immigrants hauria d'aportar instruments perquè l'alumnat d'Educació Social mostri major capacitat d'anàlisi i empatia amb la realitat migratòria contemporània, amb una presència rellevant de població immigrada d'altres països. Per tant, a manera de conclusió sobre el profit de la recerca, aquesta ha comportat una doble dimensió: primera, potenciar la visibilitat de les persones grans, especialment les dones, així com les seves vivències com aportacions a la memòria i a la història oral; segona, sensibilitzar sobre les condicions de vida i de treball dels immigrants, en diferents contextos històrics, però amb problemàtiques comunes.

Agraïments

En primer lloc, a les protagonistes del capítol, les dones grans que arribaren a les Illes Balears durant el franquisme i que han col·laborat de manera tan positiva en la recerca. En segon lloc, als seus néts i nétes, que amb aquest estudi han fomentat les relacions intergeneracionals, així com la recuperació de la memòria d'unes persones que migraren en un context molt difícil, tant econòmic com polític.

En conjunt, vull agrair la implicació de tot l'alumnat de primer d'Educació Social (curs acadèmic 2013-14) i de manera especial als néts i nétes de les padrines immigrants incloses a l'estudi: Marc Afanador, Marta Casares, Cecilia Castaño, Anabel Díaz Forteza, Neus Diéguez, María Teresa Franch, Margalida Gayà, Laura Genovart, Cristina Guerrero, Cristina López Montalvo, Lluçia López, Ana Martínez, Adrián Munar, Javi Nieto, Sofía Nieves, Victoria Ruiz i Tania Sánchez. Els noms de les padrines resten en anonimat per respectar la seva privacitat i la confidencialitat de les seves aportacions.

Referències bibliogràfiques

Aguado, M. (2011). Familia e identidades de género. Representaciones y prácticas (1889-1970). F. Chacón i J. Bestard (dirs.). *Familias. Historia de la sociedad española*. Madrid, Cátedra.

Amer, J. (2006). Turisme i política. *L'empresariat hoteler de Mallorca*. Palma, Documenta Balear.

Amer, J., Gual, J. i Amer, A. (2013). Gent gran i memòria al Raiguer de Mallorca: Històries de vida sobre infància i família en el marc de la postguerra. *Anuari de l'Envel·liment de les Illes Balears 2013*. Palma, Universitat de les Illes Balears.

Ballester, L. (2004). *Bases metodològiques de la investigació educativa*. Palma, Universitat de les Illes Balears.

García Delgado, J. L. i Jiménez, J. C. (2001). *Un siglo de España: la economía*. Madrid, Marcial Pons.

Halbwachs, M. (2004a). *Los marcos sociales de la memoria*. Madrid, Anthropos.

Halbwachs, M. (2004b). *La memoria colectiva*. Zaragoza, Publicaciones de la Universidad de Zaragoza.

Moll, I. (2006). Transformaciones sociales. Moll, I., Marín, M. A., Parrón, A., Pons, J. i Vidal, T. *Historia de las Islas Baleares. Época contemporánea. Siglo XX*. Vol. 15. Palma, El Mundo-El Día de Baleares.

Ricoeur, P. (2003). *La memoria, la historia, el olvido*. Madrid, Trotta.

Rovira, M. (2011). *Les memòries de la Transició. Un exercici de personalització de la història*. Tesi doctoral inèdita. Universitat Autònoma de Barcelona.

Thompson, P. (1988). *The Voice of the Past: Oral History*. New York, Oxford University Press.

Autors

JOAN AMER FERNÀNDEZ

Llicenciat i doctor en sociologia per la Universitat Autònoma de Barcelona. Professor del Departament de Pedagogia i Didàctiques Específiques de la Universitat de les Illes Balears. Membre del Grup d'Investigació i Formació Educativa i Social (GIFES, <http://gifes.uib.eu>). Secretari del Màster en Intervenció Socioeducativa amb Menors i Família (MISO). Les seves línies de recerca són els programes familiars basats en evidència, la pedagogia social i la sociologia de l'educació i la família.

MARIA FRANCISCA MAS RIERA

Estudiant del grau d'Educació Social de la Universitat de les Illes Balears. Ha estudiat el Cicle Formatiu de Grau Mitjà d'Activitats Físiques i Esportives. Alumna col·laboradora de la Facultat d'Educació durant el curs acadèmic 2013-14. A més de la participació en la recerca d'enguany, també donà suport a la recerca del capítol «Gent gran i memòria al Raiguer de Mallorca: històries de vida sobre infància i família en el marc de la postguerra» de l'*Anuari de l'Envel·liment de les Illes Balears 2013*.